

УДК [930.2:929Каманін"1850/1921"](477)

Н. О. ЯКОБЧУК*

**ІВАН КАМАНІН – ПОДВИЖНИК
УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ
(до 160-річчя від дня народження)**

Висвітлено багатогранну наукову та громадську діяльність видатного українського історика, археографа, архівіста та палеографа Івана Михайловича Каманіна. Розглянуто основні етапи життєвого та творчого шляху дослідника. Визначено місце його наукового доробку в українській історіографії.

Ключові слова: І. М. Каманін; наукова спадщина; біографія; архівна справа; історія; біографія; дослідження.

11 вересня 2010 р. виповнилося 160 років від дня народження Івана Михайловича Каманіна (1850-1921) – видатного українського історика, архівіста, археографа та палеографа. Це був дослідник-енциклопедист, який належав до старшого покоління Київської історичної школи, заснованої В. Б. Антоновичем, людина з надзвичайно широким колом наукових та громадських інтересів. З його ім'ям пов'язані розвиток архівної справи в Україні, як-от створення методики опису та експертизи документів, початок української палеографії, філігранології, дослідження ряду проблем української історії періоду середньовіччя та нового часу, зокрема козацької доби, історії слов'ян, історії міста Києва, історії церкви, історії літератури та біографістики.

І. М. Каманін – авторитетний вчений своєї доби, знаний і шанований науковою громадськістю кінця ХІХ – початку ХХ століття. Він був активним членом наукових товариств та громадських організацій, що ставили собі за мету розробку методики наукових досліджень та збереження пам'яток історії та культури, а саме: Історичного товариства Нестора-Літописця, Київського відділу Російського Імператорського Воєнно-історичного товариства, Київського товариства старожитностей та мистецтв, Київського товариства охорони пам'яток старовини і мистецтва та декількох комісій УАН.

Протягом 45 років дослідник працював у Київському центральному архіві давніх актів (нині – один з відділів ЦДАК України), а його сучасники не уявляли собі цієї установи без нього. "Іван Михайлович всегда рисуется в мыслях неразрывно с огромным залом с колоннами в

* *Якобчук Надія Олександрівна* – аспірантка Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.

красном здании Университета, где развернут Киевский Центральный Архив Древних Актов, в котором проработал он много лет”, – писав у некролозі пам’яті вченого В. М. Базилевич. Як багаторічний співробітник архіву, а з 1903 р. завідувач (архіваріаус), він уважно стежив за найменшими змінами у науковому та громадському житті української столиці. Сучасники історика свідчать, що “редкое научное начинание в Киеве обходилось без деятельного участия Ивана Михайловича. Археологический съезд, организация изучения края и научные экскурсии, создание нового общества или ученого учреждения – все [привлекало] Ивана Михайловича, везде можно было видеть характерную фигуру историка, слышать его доклады и меткие замечания”.

Каманін І. М. (1850–1921) – український історик-архівіст.
Із фондів ЦДКФФА України
ім. Г. С. Пшеничного, од. обл. 0-184125.

Свій творчий вияв багатогранна особистість І. М. Каманіна знайшла в об’ємній науковій (понад 250 праць) та епістолярній спадщині (726 одиниць). Він не був дослідником-практиком, який зосереджувався на одній конкретній галузі чи проблемі. Тематика його наукових праць повністю залежала від архівознавчих студій, а на основі ретельного вивчення документів вчений робив висновки. Всі, хто знав дослідника особисто, підкреслювали його постійне прагнення “во что то ни стало добиться истины в изучаемом сюжете и тотчас-же поделиться с другими”. Однак, незважаючи на величезні заслуги перед вітчизняною наукою, особистість І. Каманіна сьогодні призабута. Його знають переважно лише як історика та архівіста, а наукові праці вченого (крім однієї монографії та кількох статей) від початку ХХ ст. ще жодного разу не перевидавалися.

Майбутній дослідник народився 11 вересня 1850 р. у м. Димер Київського повіту Київської губернії (зараз смт. Димер Вишгородського р-ну Київської обл.) в родині військовослужбовця. Його батько Михайло Михайлович Каманін, росіянин за національністю, був поручиком артилерії, брав участь у Кримській війні. Мати Олександра Олександрівна Щуровська з смоленських міщан, або купців, і саме завдяки її впливу у родині панували українські традиції та побут, притаманний духовенству.

Середню освіту І. Каманін здобув у 2-й Київській гімназії, а по її закінченні, у 1868 р., вступив на історико-філологічний факультет Київського університету св. Володимира. Під час навчання він виявив професійний інтерес до наукової роботи. З 1870 р., за пропозицією В. Антоновича, здібний студент почав працювати у Київському центральному архіві давніх актів (далі – КЦАДА), вдосконалюючи навички роботи з документами. За порадою М. П. Драгоманова І. Каманін перекладав з французької мови окремі частини праці Ф. Ленормана “Руководство к Древней истории Востока до Персидских войн”. Під керівництвом В. Б. Антоновича він написав наукове дослідження “Очерк истории Тверского княжества”, після захисту якого у 1872 р. йому було присуджено ступінь кандидата історичних наук. Перед молодим науковцем відкривалися значні професійні перспективи, але стати викладачем йому не судилося. Наприкінці університетського курсу він захворів на тиф, наслідком чого стала глухота, що швидко прогресувала, тому дослідник зосередився на науковій роботі.

У червні 1876 р. І. Каманін за сумісництвом влаштувався вільнонайманим співробітником до КЦАДА, одночасно працюючи акцизним доглядачем на одній з тютюнових фабрик Києва. Його ім'я бачимо у списку службовців архіву 1852–1902 рр., поданому Київському генерал-губернатору М. І. Драгомирову 20 березня 1903 р. Дослідник вивчав документи і рукописи, складав описи актових книг, готував їх до друку. У цей час у періодичних виданнях з'явилися його перші наукові праці. Протягом 1875–1879 рр. в журналі “Университетские известия” друкувався переклад праці Ф. Ленормана, а у 1878 р. він написав статтю “Київський Центральний Архів”, у якій дав огляд виникнення та діяльності цієї установи протягом 1852–1878 рр. Через два роки учений зробив нову спробу такого огляду, проаналізувавши роботу архіву впродовж 28 років.

На початку 1880-х рр. розпочалася активна наукова діяльність ученого. Провідними напрямками його роботи майже одразу стали архівознавство, археографія та історія. Він друкує низку історико-археографічних досліджень та долучається до обговорення проблеми організації наукової діяльності архівних установ в містах Російської імперії. У цей період І. Каманін написав працю, умовно названу “Об организации архивного дела” (вона збереглася в рукописі), у якій, опираючись на доповіді, виголошені на перших чотирьох археологічних з'їздах, проаналізував становлення архівної справи у другій половині ХІХ ст., висловив власне бачення структури та принципів діяльності наукового архіву. Першими працями ученого з вітчизняної історії можна вважати розвідку “К вопросу об имени Галшки Гулевичовны, основательницы братской школы и монастыря” (збереглася в рукописі), у якій доведено загальноприйняту нині думку, що справжнє ім'я

благодійниці братської школи Єлизавета, а не Анна, і публікації у газеті “Труд”: “Из истории киевских контрактов” (1881) та “Из истории киевской старины” (1882).

З 1882 р. науковець розпочав співпрацю з журналом “Киевская Старина”, опублікувавши дві змістовні розвідки: “Последняя самозащита г. Киева” та “Из истории международных отношений Польши и России”. Протягом 1882–1906 рр. у цьому періодичному виданні було надруковано 115 праць ученого, серед яких змістовні статті, публікації документів, критичні розвідки та рецензії на наукові дослідження з архівознавства, археографії, палеографії, історії литовсько-руської та козацької доби, церковної історії, етнографії.

У 1883 р., коли у міському архіві було проведено реорганізацію штатного персоналу та дещо збільшено платню, молодий історик зміг остаточно відмовитися від служби в Акцизному управлінні та повністю віддатися улюбленій справі. 2 червня 1883 р. його було призначено на офіційну посаду помічника бібліотекаря та завідуючого цієї установи. “В этой научной келье и начинается подвижническая научная работа [И.] Каманина”, – занотував невідомий автор спогадів про вченого. З цього часу вона не переривалася до кінця його життя.

Дослідник зосередив увагу на вивченні змісту, мови та структури стародавніх рукописів, ставши незабаром одним з найкращих знавців актового матеріалу. З 1883 р. він активно працював над систематизацією та упорядкуванням документів Київського архіву, результатом чого стали “Описи актовых книг Киевского Центрального архива”, яких лише протягом 1883–1897 рр. було ним особисто укладено і видано двадцять (№№ 15, 28, 2035, 2037, 2040, 2042, 2043, 2046, 2049, 3502–3511, 5882). Проблема найбільш прийняттого способу складання описів актових книг завжди перебувала в центрі уваги І. Каманіна і знайшла своє обґрунтування у рецензії на працю М. М. Оглобліна “Обозрение столбцов и книг Сибирского приказа (1592–1768 гг.)” та 9 книгу “Описания документов и бумаг хранящихся в Московском архиве министерства юстиции”. Вона мала назву “Чем должны быть описи архивов?” і, крім оцінки вказаних публікацій, містила відомості про розробку цієї проблеми. Учений вважав, що система упорядкування і опису документів має залежати від специфіки матеріалу, що зберігається у кожному окремому архіві, а опис складається перш за все в інтересах дослідників, тому головна увага має бути приділена змісту і так званому предметному розподілу справ. “Содержание дел при разборе и описи их займет первое место, уступив второе географическому делению, и лишь третье хронологическому, потому что предметное распределение архивного материала, внося больше разумности, простоты и ясности, значительно облегчит даже канцелярския справки в делах ...”, – зазначав І. Каманін. На його думку, описи актових книг та документів

повинні мати форму або покажчика фактів громадсько-політичного життя, або систематичного огляду.

З 1885 р. І. М. Каманін звернувся до вивчення проблеми самоврядування міста Києва, опублікувавши статтю “Из истории городского самоуправления по магдебургскому праву”, яка, на жаль, залишилася незавершеною. Надалі вчений неодноразово повертався до цього питання, розглядаючи його у різних аспектах. Окрім того, у різних періодичних виданнях одна за одною з’являлися наукові статті вченого. Вони були присвячені проблемам історії міського самоврядування за магдебурзьким правом (“О Киевских войтах XIX в.”, “О последних Киевских войтах”, “Последние годы самоуправления Киева по магдебургскому праву”), особистості Б. Хмельницького (“Киевляне и Богдан Хмельницкий в их взаимных отношениях”, “Новые исторические материалы о Б. Хмельницком”, брошура “Богдан Хмельницкий, гетьман”) та деяким епізодам з особистого життя І. Мазепи (“Мазепа и его “Прекрасная Елена”).

Не дивлячись на значну заклопотаність та проблеми зі слухом, учений ніколи не лишався осторонь громадських справ, постійно перебував “в кругу ученых лиц и научных вопросов”. У 1882 р. його обрали дійсним членом Історичного товариства Нестора-літописця, де він неодноразово виступав з доповідями і рефератами, брав участь у дискусіях, а також протягом багатьох років завідував бібліотекою.

Особливо насиченим було наступне десятиліття життя І. М. Каманіна. Він активно працював в архіві, писав і друкував наукові статті та рецензії в “Киевской старине”, “Университетских известиях”, “Чтениях в историческом обществе Нестора-летописца”, “Записках Наукового Товариства ім. Т. Г. Шевченка”, а також брав участь у громадських заходах. У 1898 р. він входив до складу Київського відділу Підготовчого комітету XI Археологічного з’їзду, що відбувся наступного року у столиці. Як представника від КЦАДА комітет відрядив його на Волинь та Поділля для ознайомлення з палеографічними пам’ятками, що зберігалися у монастирських, церковних і приватних бібліотеках та архівах. Під час цієї наукової екскурсії учений відвідав архівосховища та книгозбірні Житомира, Заславля, Кам’янця-Подільського, Острога, Кременця, Дубно, Володимира-Волинського, Луцька, Ковеля, Чуднова, Полонного, Славути та Почаївського монастиря. У 1893 р. він став членом-співробітником Тимчасової комісії для розгляду давніх актів, а наступного розпочав співпрацю з Науковим товариством імені Т. Г. Шевченка у Львові. У квітні 1897 р. в Києві на базі Товариства заохочення мистецтв та Комісії із заснування міського музею було організовано Товариство старожитностей та мистецтв. І. Каманін одразу вступив у ряди його членів.

Щодо трудової діяльності дослідника, то у 1890-х роках він продовжував працювати помічником завідувача Київського архіву. З послужного списку вченого дізнаємося, що за сумлінну працю на одній і тій же посаді впродовж 12 років він навіть був нагороджений орденом Святої Анни 3-го ступеня. Відзнаку було вручено 3 лютого 1898 р., а це у свою чергу спростовує інформацію про роботу І. М. Каманіна на посаді директора архіву з 1890 р., що міститься у багатьох вітчизняних довідниках та енциклопедіях. Вірогідно, протягом 1890-х рр. учений іноді виконував обов'язки керівника установи, свідченням чого є запис у списках учасників XI Археологічного з'їзду, де його названо завідувачем КЦАДА та депутатом від цього закладу. Офіційно наприкінці XIX ст. на цій посаді перебували К. О. Царевський, а з 1894 р. В. О. Кордт. Відповідно архівних документів І. М. Каманіна призначили тимчасово виконуючим обов'язки керівника Київського архіву у січні 1903 р., а офіційно він став архіваріусом 12 листопада цього року, залишаючись на цій посаді до кінця життя.

Наукова діяльність ученого протягом 1890–1901 рр. позначена надзвичайною результативністю. У полі його зору стояли проблеми історії, архівознавства, палеографії та археографії. Це насамперед період козаччини, особистості українських гетьманів, міське самоврядування та культурне життя столиці, розвиток українського письма, теоретичні та практичні питання архівістики. У 1892 р. дослідник опублікував змістовну історико-археографічну працю “Материалы по истории Киевской городской общины”, розкривши особливості існування та внутрішньої організації міської громади упродовж гетьманської доби. Джерельною базою публікації стали виявлені автором документи, а 14 універсалів гетьманів було додано до статті. Через два роки в “ЧИО-НИЛ” з'явилася одна з найвідоміших праць І. Каманіна “К вопросу о козачестве до Богдана Хмельницкого”, у якій обґрунтовано общинно-народницьку теорію походження козацтва, показано взаємозалежність еволюції козацької громади і економічних чинників, що лежали в основі її суспільно-політичного розвитку. Тоді ж учений опублікував добірку з 9 документів під заголовком “Материалы по истории казацкого землевладения (1494–1668 гг.)”, у передмові до якої дав власне наукове визначення поняття “козацтво”.

У цей період І. М. Каманін вкотре звертається до вивчення доби Богдана Хмельницького. На засіданнях Історичного товариства Несторалітописця він виступав з повідомленнями на цю тему: “О чигиринском подстаросте Данииле Чаплицком” (1896), “Догадка о происхождении Богдана Хмельницкаго из среды киевских мещан” (1897), “Новыя данныя о борьбе с Польшей в эпоху Богдана Хмельницкого” (1899). Разом з тим протягом 1894–1895 рр. учений опублікував дві цікаві

статті, присвячені культурному життю Києва доби середньовіччя: “К истории Киево-Печерской Лаврской типографии” та “Еще о древности братства и школы в Киеве”. Крім того, у журналах “Киевская старина” й “Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка” з’явився ряд його рецензій (51 одиниця), декілька статей біографічного характеру і некрологів.

Як працівник архіву І. Каманін особливо цікавився саме архівною справою. Він стежив за перетвореннями у цій галузі, розробкою методики та принципів дослідження документів і нерідко висловлював свої зауваження в численних статтях. Цікаво, що на XI Археологічному з’їзді у Києві він виголосив одразу кілька доповідей: “Об экспертизе древних подложных документов”, “Главные моменты в истории развития южно-русского письма в XV–XVIII вв.”, “О волынских и подольских архивах”, “Обзор выставки рукописей и старопечатных книг при XI Археологическом Съезде”.

Робота з архівними документами спонукала ученого до занять палеографією. У 1899 р. він видав перший випуск праці “Палеографический сборник”, відзначений згодом Уварівською премією. Це видання містило ґрунтовну вступну статтю та понад 80 таблиць із зображенням текстів пам’яток з різними видами письма. Наступного року у одній із публікацій дослідник охарактеризував експозицію слов’яно-руської палеографічної виставки, що діяла у Петербурзі у січні 1900 р.

На початку XX ст. І. М. Каманін отримав звання професора Київського університету і продовжував активну наукову та громадську діяльність. У цей період він видав ряд історичних та археографічних праць: “Очерк гетманства Петра Сагайдачного” (1901), “Материалы к “Очерку гетманства Петра Сагайдачного” (1901), “Новые данные по истории Киевского городского самоуправления в XVII веке” (1903), “Эпизоды и деятели эпохи Богдана Хмельницкого” (1905), “К подробностям о начале войн Богдана Хмельницкого” (1905) “К вопросу о казацком землевладении” (1909) “Битва казаков с поляками под м. Берестечком в 1651г” (1910), “Походженне Богдана Хмельницького” (1913), “Українські богатирі козацького періоду” (1913), “Договори Богдана Хмельницького с Польшей, Швецией и Россией” (1916) та ін.

Протягом перших двох десятиліть XX ст. І. Каманін старанно збирав у різних архівах матеріали для дослідження історії Хмельниччини. В особовому фонді науковця (ЦДІАК України, ф. 237) міститься значна кількість документів періоду Гетьманщини. У 1911 р. він упорядкував та надрукував збірку “Документы эпохи Богдана Хмельницкого 1656 и 1657 г.”, у якій умістив 21 джерело з Головного Московського Архіву Міністерства іноземних справ. Через три роки під редакцією І. Каманіна було видано IV том III частини “Архива Юго-Западной

России”, куди було включено 289 документів, датованих 1647–1655 роками, з Київського центрального архіву та Московського архіву іноземних справ. Окрім того за редакцією вченого було укомплектовано ще кілька частин цього фундаментального видання: II том V частини (випуски 1–2), де були вміщені акти переписів єврейського населення на українських землях в 1765–1791 рр. (1890) та IV том II частини яка мала назву “Постановления провинциальных сеймиков Юго-Западной России в 1698-1726 гг.” (1916).

Разом з тим І. М. Каманін значну увагу приділяв систематизації та методиці вивчення архівних справ. За довгі роки роботи з джерелами він набув великого досвіду, розробив власні принципи експертизи та палеографічного аналізу документів. На XIII Археологічному з’їзді 1904 р. у Катеринославі учений у доповіді “Метрический метод в палеографии и результаты его приложения к изучению южно-русского устава и полуустава в XVI–XVII вв.” представив власну методіку дослідження письма за характером лінування паперу і розташуванням тексту. У 1907 р. науковець надрукував статтю “Из истории подложных документов”, у якій продовжив розгляд проблеми встановлення достовірності актів.

Зазначимо, що у цей період вагоме місце у науковій діяльності І. М. Каманіна посіла видавнича справа. У 1902 р. він прийняв пропозицію О. М. Куліш стати редактором повного зібрання творів та листів її чоловіка. У результаті їх творчої співпраці протягом наступних десяти років було видано п’ять перших частин багатотомника.

На початку XX ст. учений залишався активним учасником практично усіх науково-культурних заходів, що відбувалися в Києві. У 1902 р., коли відзначали п’ятдесятю річницю смерті М. В. Гоголя, він узяв участь в урочистому засіданні Історичного товариства Несторалітописця, написавши ґрунтовну працю “Научные и литературные произведения Н. В. Гоголя” по історії Малороссии”, яка увійшла до XVI книги “Чтений”, а також була надрукована окремим виданням, а на сторіччя з дня народження літератора відгукнувся публікацією “Несколько слов об исторической драме Н. В. Гоголя”. У грудні 1906 р. учений брав участь у святкуванні 35-ліття наукової діяльності В. Б. Антоновича. В одному з листів до І. Білозерського І. Каманін із захопленням оповідав про цю подію: “Зато мы завтра чествуем В. Б. Антоновича с 35-летием профессорства, 45-летием архивных работ и 50-летием окончания университета. Я подношу адрес от Архива, подписанный языком XVIII в., наших актов и в папке, воспроизводящей наши актовые книги”. Також він був одним з упорядників ювілейного збірника “Синови України” (1906), присвяченого В. Антоновичу.

У 1910 р. Історичне товариство Несторалітописця виступило ініціатором створення Київського товариства охорони пам’яток старовини і

мистецтва. І. М. Каманін очолив комісію з охорони письмових пам'яток і мистецтва, яка була заснована 1912 року. У 1914 р. її було реформовано у Київську вчену архівну комісію та комісію з реставрації пам'яток. Про свою діяльність це товариство планувало інформувати широкий загал через журнал "Военно-исторический вестник", що видавав Київський відділ Руського воєнно-історичного товариства. І. Каманін з 1909 р. був членом архівної комісії цього товариства та опублікував на сторінках згаданого видання декілька статей з проблем архівознавства: "Об организации областных военно-центральных архивов" (1911), "Записка об учреждении в Киеве Ученой Архивной Комиссии" (1912) та ін. Вчений також часто брав участь у засіданнях Розпорядчого Комітету товариства.

У 1901–1920-х рр. у науковій діяльності ученого також досить важливе місце займала археологія. Він неодноразово звертався до дослідження українських церков. У 1901 р. дослідник здійснив наукову екскурсію до Чигиринського та Таращанського повітів Київської губернії, де зібрав цікаві відомості про місцеві православні храми. 1912 р. І. Каманін як голова архівної комісії цієї установи разом з О. Д. Ертелем здійснював нагляд за ходом археологічних розкопок Звіринецьких печер, які знову відновилися. Завдяки зусиллям цих двох людей було проведено досить повне обстеження печер. Їх розчищено від обвалів, укріплено, обміряно, складено плани та креслення, вивчено написи, поховання, численні речові знахідки. Будучи досвідченим архівістом та палеографом, І. М. Каманін особисто дослідив давні настінні написи, внаслідок чого визначив час заснування підземного храму (X ст.) та зробив спробу вирішити питання про ім'я першого київського митрополита. Результатом цих досліджень стала праця "Зверинецкие пещеры в Киеве (их древность и святость)", що побачила світ у 1914 р. До речі, це єдина робота І. Каманіна, яку було перевидано (хоча і не в автентичному вигляді) у 2007 р., у видавництві Свято-Троїцького Іонінського Монастиря.

У роки Першої світової війни КЦАДА разом з Київським університетом було евакуйовано до Саратова, куди восени 1915 р. виїхав і учений. Навіть в евакуації він жваво цікавився науковим життям Києва, досить часто листувався з друзями та колегами, приїжджав у службові відрядження.

На схилі літ І. М. Каманін продовжував діяльність на архівній ниві, залучаючи до роботи в архіві здібних та енергійних працівників. Крім того, він займався підготовкою наукових кадрів, з 1918 р. читаючи лекційні курси з архівознавства та палеографії в Археологічному інституті. Але це його не зовсім задовольняло, позаяк він мріяв про заснування спеціального навчального закладу для підготовки фахівців-архівістів:

“...ему хотелось видеть особый Архивный Институт – рассадник людей опытных в архивном деле и беззаветно преданных ему”.

У 1919 р. при Третьому відділі УАН було створено Комісію для вивчення історії західно-руського та українського права під головуванням Ф. В. Тарановського, де І. Каманін отримав посаду керівника над працівниками. Коли у травні наступного року її діяльність тимчасово призупинилася – ученого відрядили до Археографічної комісії УАН, але після її відновлення поновили на посаді. За недовгий час роботи в цій установі йому вдалося підготувати до друку матеріали та розвідку з історії козацького повстання 1638 р. та документи з історії Коліївщини. Під наглядом науковця було скопійовано і підготовлено до публікації Мамоничівське видання Литовського статуту 1588 року. Тоді ж І. Каманін повідомив Академію Наук, що підготував до друку два випуски “Палеографічного Збірника”. Перший випуск він переробив та доповнив, а другий був зовсім новим, однак ця праця залишилася ненадрукованою. У Комісії для вивчення історії західно-руського та українського права він не раз ставив питання про створення першої української актографії за зразком історико-юридичних бібліографій, подавши 1920 р. до УАН доповідну записку, де розглянув методи класифікації документів академіка О. С. Лаппо-Данилевського.

20 березня 1919 р. дослідник як член Археографічної комісії та редактор звернувся до УАН із проханням надати кошти для завершення видання збірки водяних знаків, зібраних О. Вітвицькою. Цю книгу упорядниці розпочала друкувати ще до 1914 р., і за життя І. Каманіна було видано 9 аркушів. 24 червня 1919 р. Археографічна комісія при Першому відділі УАН дала дозвіл, і 1923 р. збірник “Водяні знаки на папері українських документів XVI і XVII вв. (1566–1651)” побачив світ. 4 квітня 1919 р. на засіданні Археографічної комісії при цьому ж відділі УАН І. М. Каманін запропонував видати “Акти про Коліївщину”, “Коденську книгу” та другий том “Матеріалів до історії “восоединения Руси”, зібраних П. О. Кулішем, який планувалося надрукувати ще 10 років тому. В результаті було вирішено видати працю П. Куліша під заголовком “Матеріали для історії українського козацтва 1626–1639 рр.”. Архівні документи свідчать, що учений був також співробітником ІНО ім. М. П. Драгоманова (зараз НПУ ім. М. П. Драгоманова). З 15 липня 1920 р. він працював на посаді архіваріуса Центрального архіву для розгляду давніх актових книг у цьому навчальному закладі.

Самовіддану і подвижницьку наукову діяльність видатного історика та архівіста І. М. Каманіна обірвала смерть, що настала 11 січня 1921 року. Поховано ученого, згідно з його заповітом, за головним входом у Звіринецькі печери. Серед архівних документів збереглося свідоцтво за номером 17 про поховання І. Каманіна, видане Києво-

Звіринецьким Скитом дочці дослідника Анні Михайлівні Каманіній. На подвір'ї будинку по вулиці Мічуріна, 18 існує замуrowаний вхід до цього поховання.

Всі, хто знав дослідника особисто, засвідчують, що, не зважаючи на досить складний та суперечливий характер, це була дуже добра людина, віддана своїй праці. Досвідчений науковець, мудрий наставник та порадник, “увлекательный собеседник, неисчерпаемый источник знаний для всех, особенно начинающих историков и любителей архивного дела и старины” – таким І. М. Каманін залишився в пам'яті друзів, колег та учнів. Як свідчить М. Василенко, наукова діяльність ученого була дуже насиченою та різноплановою. Він не відкрив чогось кардинально нового в науці і у своїх методах дослідження та твердженнях часто помилявся, однак його метою завжди залишався пошук історичної правди. Тому багаторічна напружена праця І. М. Каманіна, яка склала основний зміст його життя, не могла залишитися поза увагою сучасників, а об'ємна наукова спадщина (понад 250 праць) зайняла почесне місце в українській історіографії.

Про нащадків І. М. Каманіна залишилося небагато відомостей. Старший син історика Валеріан закінчив одну з київських гімназій та медичний факультет університету Св. Володимира. Його наукова робота була удостоєна золотої медалі і опублікована в “Университетских известиях” 1889 р. З листів та послужного списку І. М. Каманіна маємо відомості, що він працював лікарем у Кам'янці-Подільському, а на початку ХХ століття, можливо, був мобілізований на російсько-японську війну. З листа Н. Плетньової до ученого від 24 серпня 1906 р. дізнаємося, що Валеріан Каманін був одружений і мав двох доньок. Про другого сина дослідника Георгія, крім дати народження, не відомо нічого.

Більше інформації залишилося про доньок науковця. Його старша дочка Анна народилася 16 квітня 1886 р. У роки Першої світової війни вона працювала сестрою милосердя у шпиталі Києво-Печерської Лаври. Збереглася засвідчена копія свідоцтва про нагородження медичної сестри Анни Каманіної срібною медаллю за старанність у роботі, згідно з наказом арміям Південно-Західного фронту. У 1921 р. вона працювала нештатною співробітницею бібліотеки Третього відділу ВУАН. Через три роки Анна Іванівна отримала посаду завідувача бібліотеки, виконуючи самотужки усю організаційну роботу. З її службової характеристики, складеної, вірогідно, 1930 р., дізнаємося що вона мала гарну освіту, знала п'ять іноземних мов (французьку, німецьку, польську, англійську та латинь). Від початку 1930-х рр. її доля невідома. Інформацію про найменшу доньку ученого Катерину ми отримуємо з її автобіографії, написаної, найімовірніше, у 1936–1937 роках. Народилася вона 12 грудня 1888 р. у Києві. Освіту здобула у Фундуклеївській гімназії.

До Першої світової війни працювала учителем у навчальних закладах міста і давала приватні уроки. У 1917–1918 рр. закінчила курси крою, шиття та чоботарства, а згодом поєднувала нову професію з викладацькою діяльністю. Після смерті батька працювала у різних школах Києва учителем трудового навчання. У 1930-х рр. була робітницею на фабриці “Київ-Одяг” ім. Молотова, доглядала хвору матір та сестру. Останні відомості про Катерину Каманіну датуються 1969 роком. Тоді вона передала до Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва родинні документи, фотографії, листи та вісім книг батька.

Освещена многогранная научная и общественная деятельность известного украинского историка, археографа, архивиста и палеографа Ивана Михайловича Каманина. Рассмотрены основные этапы жизненного и творческого пути ученого. Определено место его научного наследия в украинской историографии.

Ключевые слова: И. М. Каманин; научное наследие; биография; архивное дело; история; исследования.

Various scientific and public activities of a famous Ukrainian historian, archeographer, archivist and paleographer Ivan Kamanin are reflected in the article. Basis stages of scientist's life and activity is carried out. Place of his scientific heritage in the Ukrainian historiography is determined.

Keywords: I. M. Kamanin; scientific heritage; biography; archive work; history; researches.